

Dorota Kanarek-Lizik,
Monika Szewczyk

Eksperyment penitencjarny w Szczypiornie (1958-1959) – analiza historyczno-pedagogiczna

The penitentiary experiment in Szczypiorno (1958-1959) a historical-pedagogical analysis

Celem niniejszego artykułu jest refleksja nad realizacją projektu dotyczącego utworzenia Zakładu Karnego Specjalnego dla Młodocianych Mężczyzn w Szczypiornie, w latach 1958-1959. Artykuł ten ukazuje miejsce i znaczenie wskazanego eksperymentu w procesie resocjalizacji z perspektywy prawno-pedagogicznych analiz i refleksji. Odwołuje się również do podstaw prawnych jego przeprowadzenia na tle systemu penitencjarnego państwa w latach PRL-u. Przedstawiono w nim przebieg eksperymentu przeprowadzonego przez prof. Witolda Świdę i współpracowników, wskazując tym samym na najważniejsze wnioski wynikające z jego przeprowadzenia, które są istotne dla rozwoju teorii i praktyki resocjalizacyjnej. Opracowanie składa się z dwóch części. W pierwszej podjęta została próba analizy prawnych możliwości realizacji takiego przedsięwzięcia w oparciu o obowiązujące we wskazanych latach akty prawne z uwzględnieniem rysu historycznego wydarzeń, które miały miejsce w analizowanym okresie. W części drugiej ocenie poddano pedagogiczny aspekt dokonanego przedsięwzięcia w zakresie resocjalizacji więźniów młodocianych.

Słowa kluczowe: resocjalizacja, eksperyment, system penitencjarny, zakład karny, młodociany.

The aim of this article is to reflect on the realization of the project concerning the establishment of the Special Penal Institution for Juvenile Men in Szczypiorno, in the years 1958-1959. The article shows the place

and significance of the indicated experiment in the process of resocialization from the perspective of legal-pedagogical analyses and reflections. It also refers to the legal basis of its conducting against the penitentiary system of the state in the years of the People's Republic of Poland. It presents the course of the experiment conducted by professor Witold Świda and co-workers, thus indicating the most important conclusions resulting from its conducting, which are important for the development of the theory and practice of resocialization. The study consists of two parts. In the first part, an attempt is made to analyze the legal possibilities for the realization of such an undertaking on the basis of the legal acts in force in the indicated years, taking into account the historical outline of the events that took place in the analyzed period. The second part assesses the pedagogical aspect of the realized undertaking in the scope of resocialization of juvenile prisoners.

Key words: resocialization, experiment, penitentiary system, penal institution, juvenile.

Wprowadzenie

Utworzenie Zakładu Karnego Specjalnego dla Młodocianych Mężczyzn w Szczypiornie koło Kalisza w 1958 r. było związane z przeprowadzeniem eksperymentu penitencjarnego uznanego za największy i najciekawszy w czasach PRL-u¹. Zakład został przeznaczony dla młodocianych, tj. skazanych w wieku od 17 do 24 lat, którzy spełniali następujące kryteria: odbywali długoterminowe kary pozbawienia wolności, do odbycia pozostało im co najmniej 3 lata, dotychczas przebywali w innych więzieniach. Wyłączeni zostali skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności².

Opiekę konsultacyjno-naukową nad zakładem objęły dwie katedry uniwersyteckie: Katedra Pedagogiki Ogólnej Uniwersytetu Warszawskiego (kierownik prof. dr Bohdan Suchodolski oraz współpracownicy doc. dr Stanisław Jedlewski i st. as. dr Hanna Świda) i Katedra Prawa Karnego Uniwersytetu Wrocławskiego (kierownik prof. dr Witold Świda

¹ B. Nowak, *Więzienny eksperyment*, [w:] „Forum Penitencjarne” 2012, nr 3, Warszawa.

² H. Świda, W. Świda, *Młodociani przestępcy w więzieniu*, Warszawa 1961, s. 5.

oraz współpracownicy st. as. mgr Andrzej Kordzik, st. as. mgr Józef Wąsik i as. mgr Tomasz Kaczmarek)³.

Niniejsza analiza historyczno-prawna i pedagogiczno-resocjalizacyjna eksperymentu penitencjarnego w Szczypiornie jest wynikiem pracy doświadczonego, naukowego zespołu autorskiego: dr Doroty Kanarek-Lizik, pedagoga resocjalizacyjnego z wieloletnim doświadczeniem penitencjarnym⁴, adiunkta w Instytucie Społecznych Podstaw Penitencjarystyki Szkoły Wyższej Wymiaru Sprawiedliwości oraz kpt. dr Moniki Szewczyk adiunkta w Instytucie Nauk Prawnych Szkoły Wyższej Wymiaru Sprawiedliwości, funkcjonariusza Służby Więziennej z kilkunastoletnim doświadczeniem zawodowym w obszarze administracyjno-prawnym.

Zaprezentowana przez zespół autorski analiza historyczno-prawna i pedagogiczno-resocjalizacyjna dotyczy okresu eksperymentu, kiedy zakład pozostawał pod opieką konsultacyjno-naukową katedr uniwersyteckich, tj. od 1.08.1958 r. do 6.12.1959 r. Po ucieczce 16 więźniów w dniu 6.12.1959 r. katedry przerwały eksperyment i wycofały się ze współpracy z więziennictwem, jednak zakład nadal funkcjonował jeszcze przez 15 lat. Decyzja o likwidacji zakładu zapadła w 1974 r.

„Eksperymentalne więzienie” w Szczypiornie – analiza historyczno-prawna

Podjmując próbę oceny eksperymentu pedagogicznego, jaki miał miejsce w latach 1958-1959 w Szczypiornie, nie sposób nie odnieść się do podstaw prawnych jego przeprowadzenia, a co za tym idzie również sytuacji politycznej w jakiej został zrealizowany. W pierwszej kolejności należy jednak wyjaśnić takie pojęcia jak „system penitencjarny” i „eksperyment”, ponieważ mają one istotne znaczenie dla rozważań prowadzonych w niniejszym artykule. Analiza materiału badawczego, który w dużej mierze oparty został na aktach prawnych, stanowi syntezę ustaleń poczynionych przez innych badaczy.

³ Ibidem.

⁴ Autorka w latach 1991-2007 była funkcjonariuszem Służby Więziennej w Areszcie Śledczym w Bydgoszczy, pracowała na stanowisku wychowawcy w bezpośrednim kontakcie z osadzonymi, w tym z kategorią skazanych młodocianych.

Na wstępie wskazać należy, że w literaturze brak jest ujednoczonego znaczenia pojęcia „system penitencjarny”. W doktrynie przez termin ten należy rozumieć całokształt przepisów i instytucji prawa penitencjarnego oraz urządzeń zakładów karnych zmierzających zgodnie z określonym sposobem i metodą do osiągnięcia zasadniczego celu wykonania kary pozbawienia wolności⁵. Inaczej pojęcie to definiuje S. Ziemiński, który określa system penitencjarny „jako całokształt określonych prawem instytucji i środków oraz zasad ich funkcjonowania i stosowania, służących osiągnięciu zadań wykonania kary pozbawienia wolności”⁶. Zdaniem natomiast L. Rabinowicza „system to całokształt, na który składają się przede wszystkim architektura więzienna i urządzenia celi, następnie organizacja wewnętrzna, stanowisko więźnia, rozkład dnia, cele przyświecające wykonaniu kary, dążności wychowawcze, zajęcia więźnia itd.”⁷. Inny punkt widzenia reprezentuje z kolei J. Śliwowski, według którego systemem penitencjarnym „jest całokształt przepisów i instytucji prawa penitencjarnego oraz urządzeń zakładów karnych zmierzających według określonego sposobu i metody do osiągnięcia zasadniczego celu kary”⁸. Podobnie ujmuje to zagadnienie J. Warylewski wskazując, że „system ten tworzy zespół dyrektyw określających zasady i sposoby wykonywania kary pozbawienia wolności, z uwzględnieniem reguł organizacyjnych i środków techniczno-materialnych pozwalających te zasady i sposoby realizować”⁹. Jeszcze inną definicję przedstawionego pojęcia proponuje S. Walczak, według którego jest to: ujęty w normy prawa sposób wykonania kary wraz z towarzyszącym mu i dostosowanym do jego założeń zespołem środków o charakterze techniczno-materialnym (odpowiednia architektura zakładów karnych, wydzielone pomieszczenia przeznaczone na szkolenie i urządzenia produkcyjne). System ten polega na ściśle określonych zasadach klasyfikacji więźniów, ich rozmieszczeniu w dostosowanych do niej rodzajach zakładów karnych oraz na określonych metodach i środkach postępowania z więźniami w celu osiągnięcia ich poprawy¹⁰.

Eksperyment z kolei uznać należy za ważną metodę badawczą wielu nauk społecznych. Jego znaczenie podkreślał A. Sułek, wskazując, że jest on „nie tylko metodą badania, lecz także pewną formą działania i zmiany

⁵ J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Toruń 1978, s. 71.

⁶ S. Ziemiński, *Klasyfikacja skazanych*, Warszawa 1973, s. 9.

⁷ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933, s. 38.

⁸ J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Toruń 1978, s. 71.

⁹ J. Warylewski, *Kara. Podstawy filozoficzne i historyczne*, Gdańsk 2007, s. 186.

¹⁰ S. Walczak, *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Warszawa 1972, s. 107.

społecznej, obwarowany pewnymi wartościami, posiada swoistą wewnętrzną dynamikę psychospołeczną”¹¹. Z kolei Jerry S. Wiggins eksperyment określa jako „metodę eksperymentalną polegającą na manipulowaniu przez eksperymentatora zmiennością jednej lub większej liczby zmiennych niezależnych, a następnie dokonaniu pomiaru zmienności zmiennej lub zmiennych zależnych”¹². Inną definicję eksperymentu przedstawia W. Zaczyński, według którego „eksperyment jest metodą naukowego badania określonego wycinka rzeczywistości, polegającą na wywoływaniu lub tylko zmienianiu przebiegu badanych procesów przez wprowadzenie do nich jakiegoś czynnika i obserwowaniu zmian pod jego wpływem zachodzących”¹³. J. Brzeziński zaproponował taką definicję eksperymentu, która wyjaśnia istotne jego cechy, takie jak manipulowanie, kontrolowanie oraz pomiar. Wskazał, że „model eksperymentalny (E) to taki model sprawdzania hipotez o zależnościach między zmienną (zmiennymi) zależną i zmienną (zmiennymi) niezależną – główną, który zakłada:

- a) manipulację, co najmniej jedną zmienną niezależną główną,
- b) kontrolowanie pozostałych zmiennych, ubocznych i zakłócających uznanych przez badacza za istotne dla zmiennej zależnej,
- c) dokonywanie pomiaru zmienności zmiennej (zmiennych) zależnej, spowodowanej zamierzonym przez badacza oddziaływaniem na nią (na nie) zmiennej (zmiennych) niezależnej – głównej¹⁴.

Celem eksperymentu jest najczęściej sprawdzenie sformułowanej uprzednio hipotezy, która w wyniku eksperymentu zostaje potwierdzona (wzrasta jej prawdopodobieństwo) lub obalona¹⁵. Według innej definicji eksperyment jest to powtarzalny zabieg polegający na planowej zmianie przez badacza jednych czynników w badanej sytuacji, przy równoczesnej kontroli innych czynników, podjęty w celu uzyskania w drodze obserwacji odpowiedzi na pytanie o skutki tej zmiany¹⁶.

Stawiając pytanie o prawną możliwość przeprowadzenia eksperymentu w Zakładzie Karnym dla Młodocianych Mężczyzn w Szczypiornie w latach 1958-1959, w pierwszej kolejności należy wskazać, że II wojna światowa

¹¹ A. Sulek, *Eksperyment w badaniach społecznych*, Warszawa 1979, s. 9.

¹² J. Brzeziński, *Metodologia badań psychologicznych*, PWN, Warszawa 1996, s. 284.

¹³ W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, WSiP, Warszawa 1997, s. 87.

¹⁴ J. Brzeziński, *Metodologia badań...*, s. 286.

¹⁵ Odezwa Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego do narodu polskiego ogłoszona 22 lipca 1944 r. w Chełmie. W rzeczywistości został podpisany, zatwierdzony i ogłoszony przez Józefa Stalina w Moskwie 20 lipca 1944 (Manifest PKWN, Manifest lipcowy).

¹⁶ K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna*, Warszawa 1975, s. 227-229; E. Nagel, *Struktura nauki*, Warszawa 1970, s. 387; J.K. Feibleman, *Scientific method*, The Hague 1972, s. 113-114.

zmieniła znacząco porządek polityczny i społeczny w Europie. Zmiany te w zakresie ustroju politycznego dotyczyły również Polski, która pomimo tego, że w latach 1944-1989 funkcjonowała jako samodzielne państwo, to faktycznie była krajem niesuwerennym, znajdującym się pod protektorem ZSRR i w pełni od niego zależnym. W dziejach Polski okres ten umownie podzielić można na dwa okresy funkcjonowania państwa, tj. od 1944 r. do 1952 r. oraz od 1952 r. do 1989 r. W latach 1944-1952 oficjalna nazwa państwa to Rzeczpospolita Polska. Początek tego okresu wyznaczało ogłoszenie Manifestu PKWN z dnia 22 lipca 1944 r.¹⁷, który odnosił się do kwestii ustrojowych, jak również społecznych i ekonomicznych. Okres ten zamyka uchwalona w 1952 roku Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej¹⁸, nazywana również konstytucją lipcową¹⁹. Uchwalenie tego aktu spowodowało jednak utrwalenie na kolejne lata systemu komunistycznego w Polsce, a także zerwanie z klasycznym trójpodziałem władzy, co w okresie represji widoczne było podczas wydawania i wykonywania wyroków. Polska wkroczyła w okres socjalizmu trwający do 1989 r. a uzależnienie od ZSRR miało duży wpływ na kształt systemu prawnego w przedstawionym okresie. Okres ten wiązał się z polityką terroru i represji, której organem wykonawczym była powołana na podstawie Okólnika nr 1 z dnia 4 października 1944 r.²⁰ Straż Więzienna.

Porównując historię innych krajów Europy, trudno doszukać się zatem państwa, w którym wydarzenia historyczne miały tak daleko idący wpływ na system prawny i społeczny państwa. Dopiero zbieg wydarzeń roku 1956 spowodowany m.in. strajkami i protestami robotników zakładów im. Cegielskiego w Poznaniu, śmiercią B. Bieruta w Moskwie oraz przyjętą przez Sejm ustawą o amnestii²¹ stały się początkiem przemian społecznych i politycznej „odwilży”. Dokonujące się zmiany otwierały możliwości wprowadzania innowacyjnych rozwiązań w obszarze gospodarczym, jak i prawnym, czego przykład stanowi eksperyment pedagogiczny z udziałem skazanych młodocianych²² mężczyzn w Szczypiornie. Istotnym jest,

¹⁷ Manifest PKWN z dnia 20 lipca 1944 r.

¹⁸ W Preambule Konstytucji czytamy: „Polska Rzeczpospolita Ludowa jest republiką ludu pracującego” (Dz. U. 1952, Nr 33, poz. 232).

¹⁹ Konstytucja PRL uchwalona została z dniem 22 lipca 1952 r., opublikowana w dniu 23 lipca 1952 r. Akt ten wszedł w życie 23 lipca 1952 r. z mocą obowiązującą od dnia 22 lipca 1952 r. Wielokrotnie zmieniana.

²⁰ Okólnik nr 1 Kierownika Resortu Bezpieczeństwa Publicznego w sprawie powołania Straży Więziennej z dnia 4 października 1944 r., niepublikowany.

²¹ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o amnestii (Dz. U. 1956, Nr 11, poz. 57).

²² W związku z brakiem jednolitych regulacji prawnych w artykule zamiennie używane są pojęcia „małoletni” oraz „młodociany”.

że ramy czasowe eksperymentu wyznaczone zostały z jednej strony przez przejście Służby Więziennej pod zakres działania Ministerstwa Sprawiedliwości oraz obowiązywania w trakcie podjęcia decyzji o jego realizacji Dekretu z dnia 20 lipca 1954 r.²³ o Służbie Więziennej, z drugiej natomiast uchwaleniem ustawy regulującej zagadnienia dotyczące więziennictwa w dniu 10 grudnia 1959 r.²⁴. W okresie objętym eksperymentem w Szczypiornie, tj. od 1.08.1958 r. do 6.12.1959 r. więziennictwo w Polsce działało w głównej mierze na podstawie przepisów porządkowych wydanych jeszcze przed 1939 r., a wykonywanie kary pozbawienia wolności regulowane było różnego typu aktami prawnymi wydawanymi przez kierowników poszczególnych resortów, pod które w danym okresie podlegało więziennictwo. Były to kolejno: Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (1945-1954), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (1954-1956) i Ministerstwo Sprawiedliwości (od 1956 roku). Wspomniane akty prawne miały charakter wewnętrzny i nie były publikowane, a pod względem formy stanowiły je zarządzenia, instrukcje lub pisma okólny.²⁵ Przyjęto przepisy regulaminu więziennego z 1931 roku, Kodeksu Karnego z 1932 roku oraz przepisy projektu nowego regulaminu więziennego z 1939 roku. Nie do końca odpowiadały one jednak nowej politycznej rzeczywistości opartej o model represyjnych działań państwa. Wskazane przepisy nie definiowały także w sposób jednoznaczny problematyki odpowiedzialności karnej młodocianych przestępców.

Na podstawie Regulaminu więziennego z 1931 r. oraz Kodeksu karnego z 1932 r. zniesiono różne formy kary więzienia, które występowały w ustawodawstwie karnym państw zaborczych, wprowadzając w ich miejsce karę w formie aresztu lub więzienia. Zapis § 235 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego²⁶ wprowadzał również nowy typ zakładów karnych, jakim były więzienia izolacyjne. Zgodnie z brzmieniem przepisu jednostki tego typu przeznaczone były dla przestępców zawodowych, nałogowych, recydywistów oraz ukaranych dyscyplinarnie. Akt ten kompleksowo regulował wykonywanie kary więzienia i aresztu oraz wykonywanie tymczasowego aresztowania, a co istotne, wprowadzał swoistego rodzaju progresywny

²³ Dekret o Służbie Więziennej z dnia 20 lipca 1954 r. (Dz. U. 1954, Nr 34, poz. 144).

²⁴ Ustawa z dnia 10 grudnia 1959 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. 1959 r. Nr 69, poz. 436).

²⁵ H. Popławski, *Prawo penitencyjne*, Gdańsk 1984, s. 49 n.

²⁶ Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego (Dz. U. 1931, Nr 71, poz. 577).

system odbywania kary pozbawienia wolności²⁷. Założeniem systemu progresywnego było stopniowe przygotowanie skazanego odbywającego karę pozbawienia wolności do życia w warunkach wolnościowych. Służyła temu selekcja więźniów ze względu na ich cechy indywidualne, takie jak wiek, pobudki z jakich dokonano przestępstwa, uprzednia karalność i wysokość orzeczonej kary. W procesie tym ważną rolę odgrywała również obowiązkowa praca, zdobywanie kwalifikacji zawodowych oraz wychowanie moralne i religijne. Więźniowie w systemie progresywnym przechodzili kolejno przez trzy klasy więzień. Klasyfikacja ta wynikała z Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa²⁸. Więzienia stosownie do pojemności podzielono na trzy kategorie. Zgodnie z art. 4 cyt. rozporządzenia do więzień I klasy zaliczono więzienia o pojemności ponad 450 osób; do więzień II klasy więzienia o pojemności od 150 do 450 osób; natomiast więzienia III klasy stanowiły jednostki o pojemności do 150 osób oraz więzienia przy sądach grodzkich. Więzienia I klasy przeznaczone zostały do odbywania kar dłuższych ponad 3 lata, więzienia II klasy – do odbywania kar od 1 roku do 3 lat, a więzienia III klasy – do odbywania kar do jednego roku. W klasie pierwszej skazani przebywali przez co najmniej sześć miesięcy, natomiast recydywiści przez okres co najmniej 12 miesięcy. Jednocześnie regulamin w § 232 stanowił, że więźniowie, którzy nie wykazują poprawy lub którzy ze względu na swoje złe zachowanie mogą grozić demoralizowaniem pozostałych więźniów, winni być pozbawieni prawa odbywania kary według systemu progresywnego. Więźniów tych należało przenieść do więzień izolacyjnych²⁹. Ponad rok po wydaniu Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie regulaminu więziennego z dniem 1 września 1932 r. wszedł w życie Kodeks Karny³⁰. Kodeks karny wraz z Kodeksem postępowania karnego z 1928 r.³¹ regulował podstawowe kwestie dotyczące wykonywania kar kryminalnych, w tym kary pozbawienia wolności. Wskazane akty obowiązywały aż do 1970 roku, a więc do wejścia w życie nowych kodeksów. W związku

²⁷ O. Grodziński, *Recydywa penitencjarna. Analiza dogmatyczno-historyczna regulacji prawnych w latach 1918-1969*, Tom XX VI AUWr No 3231 Wrocław 2010, s. 140.

²⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz. U. 1928, Nr 29, poz. 271).

²⁹ *Ibidem*, s. 140-141.

³⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz. U. Nr 32, poz. 571 z późn. zm.).

³¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1928, Nr 33, poz. 313 z późn. zm.).

z tym, że eksperyment w Szczypiornie dotyczył więźniów młodocianych, w tym miejscu należy poruszyć problem odrębnej odpowiedzialności karnej przestępców młodocianych oraz wykonywania w stosunku do tej kategorii osadzonych kary pozbawienia wolności. Na wstępie należy jednak zaznaczyć, że Kodeks Karny z 1932 r. nie posługiwał się pojęciem „młodociany”. Regulował jedynie odpowiedzialność nieletnich w Rozdziale XI zatytułowanym „Postępowanie z nieletnimi” i przewidywał możliwość orzeczenia kary pozbawienia wolności wobec nieletniego, który ukończył 13 lat, ale nie ukończył jeszcze 17 roku życia. Powyższe stało się przedmiotem rozważań przedstawicieli doktryny, którzy postulowali wprowadzenie do ustawodawstwa karnego kategorii przestępców młodocianych oraz przesunięcie granic nieletniości z 13 i 17 lat na 14 i 18 lat³². Jak słusznie zauważył M. Siewierski, rozdz. IX polskiego kodeksu karnego z 1932 r., dotyczący postępowania z nieletnimi, „jest zacofany w stosunku do innych działów tegoż kodeksu i wymaga zasadniczej przebudowy”³³. W okresie PRL-u przedstawione zostały zasadniczo dwa projekty kodeksu karnego. Pierwszy z 1951 r. nie wprowadzał odrębnych zasad odpowiedzialności karnej przestępców młodocianych i gruntownie zmieniał status przestępców nieletnich w prawie karnym, wysuwając na pierwszy plan elementy represyjne³⁴. Drugi projekt opracowany został w 1954 roku i co prawda nie zakładał on odrębnego uregulowania odpowiedzialności karnej przestępców młodocianych, ale w swoich założeniach powrócił do zasad wychowawczo-poprawczych przyjętych względem przestępców nieletnich w kodeksie karnym z 1932 r.³⁵. Szeroko podjęta dyskusja nad proponowanymi zmianami ustawy karnej, jak i przemiany społeczno-polityczne spowodowały, że powyższe projekty nie zostały przyjęte. W konsekwencji kwestia odpowiedzialności karnej młodocianych przestępców nie znalazła odbicia w regulacjach kodeksu karnego aż do 1956 r., kiedy to rozpoczęły się prace nad kolejnym jego projektem.

Ostatnim, ważnym aktem prawnym regulującym podstawowe zagadnienia z zakresu organizacji więziennictwa i wykonywania kary pozbawienia wolności była ustawa o organizacji więziennictwa z 26 lipca 1939 r.³⁶. Ustawa ta uchyliła poprzednio obowiązujące rozporządzenie Prezydenta

³² M. Siewierski, *O właściwe zasady odpowiedzialności nieletnich*, PiP 1948, nr 2, s. 34-49.

³³ T. Szymanowski, *Młodociani w polskim prawie karnym penitencjarnym*, Warszawa 1967, s. 58.

³⁴ Ibidem, s. 57.

³⁵ Ibidem, s. 59.

³⁶ Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa z 26 lipca 1939 r. (Dz. U. 1939, Nr 68, poz. 451).

RP w sprawie organizacji więziennictwa z 1928 r., jednocześnie czasowo utrzymując w mocy regulamin więzienny z 1931 r.³⁷. Na mocy przepisów tej ustawy więzienia podzielono na zwykłe i specjalne. W przypadku więzień specjalnych ustawa przewidywała aż siedem ich typów. Kategorię więzień specjalnych stanowiły: zakłady obserwacyjno-rozdzielcze, penitencjarne zakłady lecznicze, więzienia izolacyjne, kolonie rolnicze, więzienia-zakłady rzemieślnicze, zakłady dla nieletnich oraz karne ruchome ośrodki pracy³⁸. Zakłady obserwacyjno-rozdzielcze były przeznaczone do przeprowadzania stosownych badań osobowościowych, które umożliwiały skierowanie do odpowiedniego zakładu³⁹. Stanowiły więc odpowiednik aktualnie funkcjonujących ośrodków diagnostycznych przy określonych jednostkach penitencjarnych. Kryteria kwalifikacji do pozostałych kategorii więzień były zróżnicowane, w zależności od ich rodzaju. Przykład stanowią mogą kolonie rolnicze, które przeznaczone były dla osób pochodzących ze środowisk wiejskich skazanych na karę pozbawienia wolności w wymiarze od 1 do 5 lat. Ponadto osoby typowane do tej kategorii więzienia musiały spełniać kryterium karania po raz pierwszy oraz mieć nie więcej niż 30 lat. Podobnie, w przypadku kwalifikowania skazanych do odbywania kary w więzieniach-zakładach rzemieślniczych kryteria były identyczne jak w przypadku kolonii rolniczych. Jedyny wyjątek stanowił wymóg, aby skazani pochodzili z miast⁴⁰. Należy podkreślić, że poszczególne typy zakładów karnych różniły się między sobą rygiorem, organizacją wewnętrzną oraz metodami postępowania wobec sprawców przestępstw⁴¹. Penitencjarne zakłady lecznicze przeznaczone były dla osób chorych, w tym upośledzonych psychicznie i niepełnosprawnych, którzy nie mogli przebywać w warunkach izolacji więziennej i wymagali odrębnego traktowania, a przede wszystkim zaopatrzenia medycznego. W więzieniach izolacyjnych osadzano w głównej mierze recydywistów oraz innych przestępców, co do których zachodziła potrzeba stosowania zaostrzonego rygoru ze względu na rodzaj popełnionego przestępstwa. Ustawa przewidywała również więzienia dla niepełnoletnich w wieku od 17 do 21 lat oraz więzienie-ruchomy ośrodek pracy przeznaczone dla

³⁷ Ibidem.

³⁸ M. Czerwicz, *Więziennictwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, Warszawa 1958, s. 227-229.

³⁹ J. Górny, *Penitencjarystyka. Główne problemy wykonania kary pozbawienia wolności w rozwoju historycznym*, Warszawa 1981, s. 271.

⁴⁰ K. Pawlak, *op. cit.*, s. 58.

⁴¹ M. Porowski, *Administracja penitencjarna – zasady organizacji i kierowania*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1979, t. IX, s. 348-351.

skazanych odbywających kary pozbawienia wolności do lat trzech celem zatrudnienia ich przy robotach społecznie użytecznych⁴². Zgodnie z przyjętą w ustawie terminologią więźniowie młodociani określani byli jako niepełnoletni. Akt ten obowiązywał przez ponad 25 lat (choć z uwagi na wybuch II wojny światowej praktycznie nie wszedł w życie, a uchylony został dopiero przepisem art. 216 § 2 k.k.w. z 1969 r.⁴³) i stanowił ważną regulację w zakresie postępowania ze wskazaną kategorią więźniów, ponieważ zgodnie z przyjętymi założeniami więźniowie młodociani mieli odbywać karę w specjalnych więzieniach lub oddziałach więzień⁴⁴. Przedmiotowa ustawa stała się więc podstawą do tworzenia ośrodków eksperymentalnych dla młodocianych mężczyzn. Powyższe przepisy były jednak nieadekwatne do sytuacji politycznej, w której miały być stosowane, dlatego w 1945 r. wydano instrukcję w sprawie regulaminu więziennego⁴⁵. Instrukcja ta wraz z uzasadnieniem stanowiła podstawę normatywną funkcjonowania polskiego systemu penitencjarnego do 1955 roku. Akt ten wprowadzał m.in. nieznaną polskiemu prawu penitencjarnemu instytucję oficera politycznego, odpowiadającego za właściwe ideologiczne poglądy kadry więziennej. W dniu 21 października 1955 r. wydany został regulamin więzienny⁴⁶. Przepisy regulaminu nie zajmowały się jednak sprawami klasyfikacji więźniów określanej mianem segregacji. Samo sformułowanie budzić może pewne kontrowersje. Używanie tego typu pojęcia przywołuje w końcu zbrodnicze działania niemieckiego okupanta. Świadczy również o niskiej świadomości prawnej osób odpowiedzialnych za tworzenie prawa w okresie PRL. Regulamin więzienny z 1955 r. wyróżniał więzienia karne i śledcze, więzienia karne dla młodocianych, kobiet w ciąży i w okresie karmienia oraz więzienia przeznaczone dla osób do 21 lat. Wzorem rozwiązań przyjętych w k.k. z 1932 r. w regulaminie była również mowa o więźniach odbywających karę aresztu. Oprócz regulaminu z 1955 r. obowiązywało wydane w październiku 1956 r. przez Ministra Spraw Wewnętrznych Zarządzenie nr 0214/56, w którym regulowano zasady segregacji więźniów⁴⁷. W świetle przepisów

⁴² O. Grodziński, *Recydywa penitencjarna. Analiza dogmatyczno-historyczna regulacji prawnych w latach 1918-1969*, Nowa kodyfikacja prawa karnego. Tom XX VI AUWr No 3231 Wrocław 2010, s. 141-142.

⁴³ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. 1969, Nr 13, poz. 97 z późn. zm.)

⁴⁴ T. Szymanowski, *Młodociani w polskim prawie karnym penitencjarnym*, Warszawa 1967, s. 87.

⁴⁵ Instrukcja w sprawie regulaminu więziennego z dnia 11 czerwca 1945 r., niepublikowana.

⁴⁶ Zarządzenie z dnia 21 października 1955 r. nr 205/55 Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie regulaminu więziennego, niepublikowane.

⁴⁷ Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych zarządzenie nr 0214/56, niepublikowane.

przedmiotowego zarządzenia pojęcie „segregacja” odnosiło się wyłącznie do zakwalifikowania więźniów do określonej grupy i podgrupy. Zamienne używano również pojęcia „rozmieszczenie”, pod którym rozumiano czynności związane z osadzaniem więźniów wewnątrz więzienia, a więc w pawilonach, oddziałach i celach. Głównymi kryteriami segregacyjnymi był rodzaj i charakter popełnionego przestępstwa. Pominięto natomiast kryterium kryminalnej przeszłości skazanego, wyodrębniając jedynie skazanych w warunkach art. 60 k.k. z 1932 r.; nie rozróżniano też skazanych za przestępstwa umyślne i nieumyślne⁴⁸. Powyższe kryteria klasyfikacyjne odnosiły się również do więźniów młodocianych. Regulamin więzienny z 1955 r. został uchylony Zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności⁴⁹.

Problematyką więźniów młodocianych zajmowały się również wyspecjalizowane komórki więziennictwa. W 1952 r. działalność rozpoczął Inspektorat do spraw Więźniów Młodocianych, który wraz z włączeniem Służby Więziennej w strukturę Ministerstwa Sprawiedliwości w 1956 r. został przekształcony na Samodzielną Sekcję do spraw Więźniów Młodocianych⁵⁰. Decyzja ta spowodowała zasadnicze zmiany w strukturze organizacyjnej zarówno CZW, jak i jednostek penitencjarnych. Dzięki zaangażowaniu prof. S. Walczaka, ówczesnego polityka oraz nauczyciela akademickiego, który propagował przestrzeganie Reguł minimalnych ONZ, system prawny wykonywania kary pozbawienia wolności w Polsce, także w stosunku do młodocianych, nie odbiegał tak bardzo, jak w pozostałych krajach socjalistycznych, od systemów penitencjarnych w krajach Europy Zachodniej⁵¹.

Eksperyment, który przeszedł do historii nauki jako eksperyment w Szczypiornie, miał miejsce w latach 1958-1959. Prace badawcze prowadzili przedstawiciele nauki z Uniwersytetu Warszawskiego – prof. dr Bohdan Suchodolski kierownik Katedry Pedagogiki Ogólnej oraz prof. dr Witold Świda z Katedry Prawa Karnego Uniwersytetu Wrocławskiego. Podstawę prawną jego realizacji stanowiło Zarządzenie Ministra

⁴⁸ P. Wierzbicki, *Nowe zasady segregacji*, „Przegląd Więziennictwa” 1959, nr 4, s. 30.

⁴⁹ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości nr 2, poz. 12.

⁵⁰ Z. Karl, Krótki zarys struktury organizacyjnej więziennictwa polskiego w latach 1944-1956, PW 1962, nr 2, cz. II, s. 14, 21-22.

⁵¹ T. Szymanowski, *Prawne podstawy funkcjonowania więziennictwa w Polsce i ich wpływ na wykonywanie kary pozbawienia wolności*, [w:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62-63, s. 37.

Sprawiedliwości, na mocy którego w lipcu 1958 roku został powołany Zakład Karny Specjalny dla Młodocianych Mężczyzn w Szczypiornie oraz Regulamin dla Specjalnego Zakładu Karnego w Szczypiornie, stanowiący załącznik do Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości nr 69 z dnia 1 lipca 1959 r.⁵². Ostateczne uruchomienie zakładu nastąpiło 20 października 1958 r. W kontekście organizacyjno-prawnym istota eksperymentu polegała na wyłączeniu w części lub w całości, w stosunku do utworzonej jednostki, stosowania powszechnie obowiązujących w tym okresie przepisów aktów normatywnych. Co do zasady niezależnie od rodzaju zakładu karnego w każdym z nich funkcjonował określonego rodzaju reżim, przez który rozumieć należy określone prawa i obowiązki więźniów, porządek wewnętrzny dotyczący organizacji życia w warunkach izolacji oraz relacji między personelem a więźniami i między samymi więźniami. W przypadku więźniów młodocianych zastosowanie miał więc ogólny regulamin więzienny z 1939 r. Jednak jego uzupełnieniem były regulaminy odrębne obowiązujące w więzieniach eksperymentalnych, tj. w Jaworznie oraz w Szczypiornie koło Kalisza. W przypadku Zakładu Specjalnego dla Młodocianych Mężczyzn w Szczypiornie regulamin zawierał wiele istotnych postanowień, które stanowiły właśnie odstępstwo od tradycyjnego reżimu więziennego. Wyłączenia dotyczyły nie tylko oddziaływań wychowawczych, ale również organizacji życia. Zrezygnowano więc z wielu ograniczeń regulaminowych. Więźniowie mogli poruszać się po terenie zakładu oraz wspólnie spożywać posiłki w sali. Zniesione zostało nie tylko ograniczenie prowadzenia korespondencji z najbliższą osobą, ale wprowadzono również możliwość jej wymiany z osobami postronnymi. Dużą wagę przywiązywano do wzajemnych relacji pomiędzy więźniami a personelem więziennym, znacznie skracając dystans pomiędzy tymi dwiema grupami. Dalej bardzo ważną rolę odgrywała nauka, ale również organizacja zajęć w czasie wolnym nie pozostawała bez znaczenia. Kompetencje naczelnika zostały znacznie rozszerzone. Decydował m.in. o umorzeniu w całości albo w części kary dyscyplinarnej, mógł udzielać również zezwoleń na udział w zespołach sportowych i artystycznych poza terenem zakładu na podstawie przepustki.

Konkludując należy stwierdzić, że w okresie Polski Ludowej istniały podstawy prawne przeprowadzonego eksperymentu, opartego w głównej

⁵² Regulamin dla Specjalnego Zakładu Karnego w Szczypiornie stanowiący załącznik do Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości nr 69 z dnia 1 lipca 1959 r., niepublikowany.

mierze na wprowadzeniu odrębnych regulacji w zakresie postępowania z przestępcami młodocianymi. Istotne znaczenie odegrała w tym zakresie ustawa o organizacji więziennictwa z 1939 r., która dopuściła możliwość tworzenia specjalnych więzień dla młodocianych przestępców. Skutecznie poszukiwano więc takich środków oddziaływań względem tej kategorii więźniów, które tworzyłyby ramy dla powstania ośrodków eksperymentalnych mających na celu wprowadzenie systemu progresywnego do pracy z więźniami młodocianymi. Nie bez znaczenia pozostają również zapisy Regulaminu dla Specjalnego Zakładu Karnego w Szczypiornie przewidujące znaczne odstępstwa od powszechnie przyjętego w jednostkach penitencjarnych reżimu wykonywania kary pozbawienia wolności, a także będące podstawą stosowania innowacyjnych metod wychowawczych. Ponadto wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec dość specyficznej kategorii więźniów, za jakich uznać należy przestępców młodocianych, kształtowało się w trudnej rzeczywistości polityczno-prawnej, opartej na systemie represyjnym państwa. Zmiany nastąpiły dopiero w 1956 roku i spowodowane były z jednej strony wydarzeniami „polskiego października 1956 r., a z drugiej reorganizacją Służby Więziennej i włączeniem tej formacji pod zarząd Ministerstwa Sprawiedliwości. Sytuacja ta doprowadzała jednak do znacznego odpływu doświadczonej kadry więzienników, co w znacznym stopniu mogło przyczynić się do niepowodzenia eksperymentu przeprowadzonego w Szczypiornie.

Analiza pedagogiczno-resocjalizacyjna

Eksperyment penitencjarny w Szczypiornie, jeden z najbardziej znaczących eksperymentów w historii polskiego więziennictwa, został szczegółowo opisany przez jego opiekunów naukowych, tj. Hannę i Witolda Świdów, w książce pt. *Młodociani przestępcy w więzieniu*. Sprawozdanie z eksperymentu Hanny i Witolda Świdów zostało oparte na różnorodnych materiałach tj. na: stałej, bezpośredniej obserwacji procesu resocjalizacji skazanych prowadzonej przez pracowników katedr uniwersyteckich; zapisach naczelnika zakładu w tzw. dzienniku wydarzeń; systematycznych wywiadach nt. procesu resocjalizacji uczestników eksperymentu przeprowadzonych z naczelnikiem zakładu, pozostałymi pracownikami zakładu oraz nauczycielami szkoły w zakładzie; licznych rozmowach i wywiadach przeprowadzonych z więźniami w Szczypiornie; rozmowach i dyskusjach

prowadzonych w Warszawie ze słuchaczami kursów dla kadry kierowniczej Służby Więziennej z całej Polski; aktach więźniów przebywających w Szczypiornie, listach więźniów ze Szczypiorna i ich pamiętnikach oraz obserwacji i wywiadach przeprowadzonych z personelem i więźniami w zakładach karnych w Rawiczu, Bojanowie, Wronkach, Wrocławiu, Wołowie i Warszawie⁵³.

W pierwszej części artykułu dotyczącej analizy historyczno-prawnej eksperymentu penitencjarnego w Szczypiornie zostało już wyjaśnione pojęcie eksperymentu. Jednak ze względu na wychowawczy jego charakter należy dodać, że najbardziej trafną definicję pojęcia eksperymentu pedagogicznego, uznawanego za metodę badań pedagogicznych przedstawił Władysław Zaczyński, który podaje, że eksperyment jest metodą naukowego badania określonego wycinka rzeczywistości (wychowawczej), polegającą na wywołaniu lub tylko zmienieniu przebiegu procesów przez wprowadzenie do nich jakiegoś nowego czynnika i obserwowaniu zmian powstałych pod jego wpływem⁵⁴. Treść definicji sugeruje, że w działaniach eksperymentalnych występuje zarówno czynnik „zabiegów koncepcyjnych”, jak też i czynnik „zabiegów instrumentalnych”. Zdaniem niektórych pedagogów eksperyment jest szczególnym przypadkiem obserwacji, ale od obserwacji różniący się bardziej złożoną strukturą, starannie opracowanym zamysłem badawczym i posługiwaniem się większą i różnorodną ilością narzędzi badawczych. Te różnice, w tym głównie złożona struktura zabiegów technicznych, wielość narzędzi badawczych (np. badanie dokumentacji szkolnej, arkusze lub dzienniki obserwacji, notatki z rozmów) oraz konieczność istnienia generalnej koncepcji wiążącej w celową jedność różnorodne poczynania badawcze, przemawia za zaliczeniem eksperymentu pedagogicznego do metod badawczych w pedagogice⁵⁵.

Zadaniem eksperymentu w Szczypiornie realizowanego w Zakładzie Karnym Specjalnym dla Młodocianych było zastosowanie nowych, nie stosowanych dotąd metod, celem zbadania ich skuteczności w procesie resocjalizacji więźnia. Opiekunowie naukowcy eksperymentu uważali, że dotychczas w polskim więziennictwie nie udało się ustalić jakiegokolwiek skutecznego systemu resocjalizacji przestępców. Dlatego też

⁵³ H. Świda, W. Świda, op. cit., s. 7.

⁵⁴ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001, s. 72-73.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 73.

ostatecznym rezultatem eksperymentu miała być odpowiedź na pytanie, czy zastosowane metody dały wynik pozytywny. Eksperyment miałby wartość dodatnią nawet wówczas, gdyby okazało się, że zastosowane metody są nieskuteczne, a nawet, że dają ujemne rezultaty, gdyż w ten sposób zostałyby ustalone, jakich środków w resocjalizacji skazanych należy unikać⁵⁶.

Dokonując analizy pedagogiczno-resocjalizacyjnej tego eksperymentu, należy zwrócić uwagę na fakt, że w Szczypiornie, tak jak i w innych zakładach karnych w Polsce, stosowano wobec skazanych takie środki resocjalizacji jak: nauka, praca, sport, życie kulturalne. Ponadto ważnym elementem pracy resocjalizacyjnej było podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym. Odmienny charakter tego zakładu karnego polegał na nowej organizacji całokształtu życia skazanego. Oznaczało to, że te same, znane już elementy pracy resocjalizacyjnej, funkcjonując w innych warunkach, przybierały nową postać i odgrywały inną rolę w procesie resocjalizacji skazanych.

Praca resocjalizacyjna w Szczypiornie opierała się na dwóch podstawowych założeniach. Pierwsze z nich postulowało konieczność dotarcia do osobowości więźnia, tak aby proces resocjalizacji odbywał się z jego udziałem. Drugim założeniem było to, aby system penitencjarny w zakładzie zamierzał do wprowadzenia przestępców w życie praworządne społeczeństwa, uczył żyć w grupie społecznej i dokonywać prawidłowego wyboru drogi postępowania⁵⁷.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że założenia ogólne eksperymentu penitencjarnego w Szczypiornie są zbieżne z podstawowymi celami wykonania kary pozbawienia wolności określonymi w aktualnie obowiązującym Kodeksie karnym wykonawczym z 1997 r. Zgodnie z art. 67 § 1 kkw „Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymanie się od powrotu do przestępstwa”⁵⁸. Dlatego też można stwierdzić, że założenia tego eksperymentu znacznie wyprzedzały czasy, w których eksperyment był realizowany, oraz że są zbieżne z założeniami, na których opiera się współczesny model penitencjarny w Polsce.

⁵⁶ H. Świda, W. Świda, op. cit., s. 46.

⁵⁷ Ibidem, s. 48.

⁵⁸ Kodeks karny wykonawczy. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. Nr 90, poz. 557).

Fot. 1. Barak administracyjno-szkolny wraz z boiskiem sportowym (zdjęcie wykonane w latach 1958-1959)

Źródło: Zbiory prywatne Honorowego Prezesa Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego Bogdana Nowaka

Wśród wielu założeń szczegółowych dotyczących pracy resocjalizacyjnej w Szczypiornie wyróżnia się założenie, które można określić jako rewolucyjne, jeśli weźmie się pod uwagę, że pracowano z więźniami długoterminowymi. Choć teren zakładu był terenem wydzielonym i zamkniętym, to jednocześnie nie miał przypominać i nie powinien być kojarzony z więzieniem. Były to warunki niezbędne do tego, ażeby bariery utrudniające proces resocjalizacji czy zmian osobowości mogły być przełamane, a pożądane zjawisko pozytywnych przemian miało szansę się dokonać⁵⁹. Więzienie w Szczypiornie zostało zorganizowane w czterech parterowych murowanych barakach (fot. 1), ponadto na terenie więzienia znajdowały się dwa garaże i budynek parterowy, w którym mieściła się stołówka. Pomędzy barakami rosły drzewa, niezabudowany teren

⁵⁹ H. Świada-Ziemba, *Eksperyment penitencjarny w Szczypiornie*, [w:] A. Marek (red.) *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988*, Warszawa 1990, s. 467.

był porośnięty trawą. Wewnątrz zakład przypominał internat. Zamiast okutych drzwi z zasuwą i wizjerem były drzwi z klamką, otwarte w dzień i w nocy. W miejsce małych okratowanych okienek były duże weneckie okna bez krat. W celach, które nazwano salami lub sypialniami, były łazienki. Stoły w salach służyły tylko do nauki i czytania, ponieważ posiłki były spożywane w stołówkach. Poza drutem ogradzającym teren nie było wewnątrz zakładu żadnych zabezpieczeń ochronnych, np. drutów czy murów⁶⁰. Skazanym wolno było swobodnie poruszać się po całym terenie zakładu.

Ten opis zakładu w Szczypiornie przypomina niektóre założenia, jakie stosują współcześnie Norwedzy przy budowie zakładów karnych. W norweskich zakładach karnych więźniowie z budynków, w których przebywają, nie widzą murów zakładu. Tereny zakładu to tzw. tereny zielone z posadzonymi drzewami, porośnięte trawą i z posadzonymi jagodami, i malinami. Norweski system penitencjarny jest oceniany jako jeden z najefektywniejszych na świecie, dlatego też jest to kolejna kwestia, która wyróżnia ten eksperyment jako wyprzedzający czasy, w których był realizowany.

Hanna Świda-Ziemia, jeden z opiekunów naukowych eksperymentu w Szczypiornie, po ponad 30 latach od zakończenia eksperymentu w taki oto sposób formułuje istotę oddziaływań resocjalizacyjnych zmierzających do przeobrażenia osobowego jego uczestników: „Podstawowym zamiarem było wypełnienie czasu wolnego osobom tam przebywającym na tyle atrakcyjnymi treściami, aby stały się one konkurencyjne dla podkultury więziennej oraz związanej z nią hierarchią wartości i wzorów zachowań”. Ponadto fundamentalnym składnikiem systemu resocjalizacyjnego w Szczypiornie była nauka w technikum samochodowym, będącym filią wolnościowego Technikum Samochodowego w Kaliszu. Szansa zdobycia dyplomu technika samochodowego była traktowana przez skazanych jako perspektywa ważna i prestiżowa. Stworzenie na terenie zakładu pierwszej szkoły średniej dla skazanych w Polsce z zawodem, który był w latach 1958-1959 naprawdę wysoce atrakcyjny, stanowiło duże osiągnięcie. Dla skazanych było elementem podniesienia ich godności osobistej i stworzenia pewnego rodzaju perspektyw na przyszłość, perspektyw, które mogły stanowić rzeczywiście konkurencyjną szansę wobec drogi przestępczej⁶¹.

⁶⁰ H. Świda, W. Świda, op. cit., s. 49-50.

⁶¹ H. Świda-Ziemia, op. cit., s. 467-468.

Kończąc omawianie założeń szczegółowych, na których opierały się oddziaływania resocjalizacyjne w Szczypiornie, należy zwrócić uwagę na jeszcze jedno nowatorskie założenie. A mianowicie – oparcie organizacji życia społecznego na grupach koleżeńskich.

W Szczypiornie podejście do reorganizacji struktury społecznej w sposób zdecydowany odbiegało od tradycyjnie pojmowanego, tj. od poglądu, że jeśli jakąś grupę przemieszamy dokładnie, to stare więzi się zerwą, a nowe nie nawiązą. Opiekunowie naukowcy eksperymentu słusznie uważali, że wszystko co zewnątrznie zakazane, zniszczone, osiągnięte pod przymusem żyje dalej, tylko w sposób nieformalny⁶². Chodziło o to, aby nie dopuścić do powstania podkultury więziennej, tzw. drugiego życia, które z pewnością negatywnie wpływałoby na przebieg eksperymentu. Dlatego też respektowano istniejące układy koleżeńskie między skazanymi oraz tak organizowano życie w zakładzie (szczególnie ważnym elementem życia w zakładzie była szkoła), aby te układy zaczynały być układami funkcjonującymi na innej zasadzie, a ponadto by stopniowo ulegały przeszeregowaniu. W ten sposób przemieszanie grupy dokonało się naturalnie, jedne grupy stopniowo wchłonęły drugie, a ponieważ były respektowane, to nie utworzyło się tzw. drugie życie, ponieważ formalnie akceptowane było życie „naziemne”, a w nim rywalizacja i przywódca⁶³.

Opiekunowi naukowcy eksperymentu doprowadzili do takiej sytuacji, że udział w podkulturze więziennej nie był już atrakcyjny dla skazanych. To zupełnie nowa i wyjątkowa sytuacja na tle czasów, w których eksperyment był realizowany, ponieważ w ówczesnych zakładach karnych zdecydowana większość więźniów była zaangażowana w podkulturę więzienną. Takiego efektu nigdy wcześniej nie osiągnięto w polskim więziennictwie.

Hanna Świda-Ziemia tak po latach wspomina efekt eksperymentu polegający na oparciu organizacji życia społecznego zakładu na grupach koleżeńskich: „Zawiazywały się nowe przyjaźnie, a wraz z nimi pojawiły się prośby, np. o bycie w jednej sali, o grę w jednej drużynie sportowej i o to właśnie chodziło, żeby tzw. życie społeczne było istotnie życiem społecznym jednym, a nie życiem społecznym podwójnym⁶⁴.”

Zakład Karny Specjalny dla Młodocianych w Szczypiornie został otwarty 20 października 1958 r. W początkowym okresie przebywało w Szczypiornie 100 młodocianych, byli to skazani przetransportowani

⁶² Ibidem, s. 468-469.

⁶³ Ibidem, s. 469.

⁶⁴ Ibidem.

z zakładów karnych z Wronek, Ławy oraz z Warszawy. Natomiast w dniu zakończenia eksperymentu, tj. 6 grudnia 1959 r., w zakładzie przebywało 216 skazanych. W okresie trwania eksperymentu stan liczebny skazanych młodocianych wynosił około 200 osób.

Więźniowie, których kierowano do zakładu w Szczypiornie, to nie tylko młodociani odbywający długoterminowe kary pozbawienia wolności, ale także tacy, których w poprzednich zakładach określano jako tzw. trudnych. Co oznaczało, że w Szczypiornie zgrupowano w jednym miejscu wielu przestępców sprawiających poważne trudności wychowawcze, często dokonujących autoagresji, wielokrotnie karanych dyscyplinarnie, w tym za tak poważne wykroczenia jak np. napaść na funkcjonariusza Służby Więziennej.

Ponadto z wieloletniego doświadczenia penitencjarnego autorki⁶⁵ wynika, że kategoria skazanych młodocianych to jedna z najtrudniejszych grup wśród skazanych do pracy resocjalizacyjnej. Zatem można stwierdzić, że praca z tak trudną grupą wychowawczą była dużym wyzwaniem dla Służby Więziennej i wymagała skierowania do zakładu w Szczypiornie specjalistycznej kadry. Niestety w tamtym czasie Służba Więzienna nie była formacją dobrze wykształconą i przygotowaną do pracy z więźniami. Zdecydowana większość funkcjonariuszy SW legitymowała się podstawowym wykształceniem, wyjątek stanowiły osoby posiadające wykształcenie średnie lub wyższe. Taki też był personel więzienny w Szczypiornie.

Jednak wśród tego personelu zdecydowanie wyróżniał się naczelnik zakładu st. inspektor Stanisław Broszczak, zaproponowany na to stanowisko przez pracowników katedr uniwersyteckich. Stanisław Broszczak był długoletnim pracownikiem więziennictwa, posiadał niezbędne doświadczenie do pracy ze skazanymi młodocianymi, ponieważ wcześniej pracował w Zakładzie Karnym dla Młodocianych Kobiet w Bojanowie. W opinii pracowników katedr był to człowiek zdolny do pracy z bardzo trudnym elementem przestępczym, odznaczający się wysokimi zdolnościami oddziaływania wychowawczego⁶⁶.

Eksperyment penitencjarny w Szczypiornie podzielono na trzy okresy. Okres pierwszy nazywany okresem odprężenia rozpoczął się w dniu 20.10.1958 r. z chwilą przywiezienia do Szczypiorna pierwszego transportu więźniów i trwał do kwietnia 1959 r., tj. do momentu wytransportowania

⁶⁵ Autorką drugiej części artykułu poświęconej analizie pedagogiczno-resocjalizacyjnej eksperymentu penitencjarnego w Szczypiornie jest Dorota Kanarek-Lizik.

⁶⁶ H. Świda, W. Świda, op. cit., s. 70-71.

ze Szczypiorna do Zakładu Karnego w Kaliszu kilku znaczących więźniów, przygotowujących ucieczkę z zakładu⁶⁷.

Podstawowym zdaniem okresu odprężenia było ujawnienie prawdziwej osobowości więźnia oraz zniszczenie w więźniach postawy nieufności i nienawiści wobec personelu więziennego, ponieważ uważano, że tylko wówczas możliwe stałyby się jakiegokolwiek oddziaływania wychowawcze⁶⁸.

Cechą charakterystyczną tego okresu było to, że nie stawiano więźniom wymagań, pozostawiając stosunki w zakładzie naturalnemu biegowi i w atmosferze naturalnie występujących konfliktów uczono ich zasad współżycia społecznego. Ponadto za popełnione wykroczenia regulaminowe skazani nie byli karani dyscyplinarnie, prowadzono z nimi jedynie rozmowy, stosowano perswazję.

Poza tym ważnym elementem oddziaływania na skazanych była postawa personelu więziennego, który był wyjątkowo troskliwy i serdeczny w stosunku do skazanych. Prowadzono ze skazanymi rozmowy na różne tematy, traktowano ich poważnie i rzeczowo oraz z poszanowaniem ich praw i godności. Skazani mieli odczuć, że dla personelu ważne jest ich dobro. Była to przemyślana strategia, ponieważ więźniowie przyjeżdżali do Szczypiorna z wrogim nastawieniem wobec personelu więziennego. Zatem chodziło o to, aby zmienić to nastawienie oraz aby pokazać skazanym, że personel więzienny jest zaangażowany w proces resocjalizacji uczestników eksperymentu.

Pierwszy okres eksperymentu doprowadził do rozwoju sprzecznych między sobą procesów, z jednej strony do najwyższego nasilenia wykroczeń, z drugiej strony do zaszczepienia w skazanych pozytywnych wartości poprzez aktywne włączenie ich do oficjalnego życia społecznego zakładu. Okres odprężenia skończył się w chwili, gdy wykroczenia przekraczały miarę wytrzymałości samych więźniów, a pozytywne procesy były na tyle zaawansowane, że można było się na nich oprzeć w dalszej pracy wychowawczej⁶⁹.

W wyniku przeprowadzonej analizy pedagogiczno-resocjalizacyjnej eksperymentu penitencjarnego w Szczypiornie autorka uważa, że okres odprężenia, którego zadaniem było m.in. ujawnienie prawdziwej osobowości więźnia powinien być poprzedzony wszechstronnym badaniem

⁶⁷ B. Nowak, *Eksperyment w Szczypiornie*, [w:] B. Hołyst, W. Ambroziak, P. Stepniak (red.), *Więziennictwo nowe wyzwania*. II Polski Kongres Penitencjarny, Warszawa-Poznań-Kalisz 2001.

⁶⁸ H. Świda, W. Świda, op. cit., s. 109.

⁶⁹ Ibidem, s. 181.

diagnostycznym, przy użyciu różnych narzędzi badawczych, np. kwestionariuszy badających osobowość człowieka. Wyniki tych badań pozwoliłyby ujawnić prawdziwą osobowość więźnia. Należy też podkreślić, że okres odprężenia był dla więźniów dużym szokiem, ponieważ odbywali oni długoterminowe kary pozbawienia wolności i znali surowe warunki panujące w ówczesnych zakładach karnych. Aby zlikwidować różnice pomiędzy warunkami panującymi w zakładach karnych, z których przybyli skazani, a tymi panującymi w Szczypiornie, można było wprowadzić okres adaptacji skazanych do nowych warunków więziennych. Wówczas szok związany ze zmianą warunków więziennych zostałby zniwelowany.

Należy też pamiętać, że dla człowieka wolność jest jedną z najcenniejszych wartości, dlatego też pozbawienie wolności oznacza dla skazanych dotkliwą karę. Skazani przeżywają głęboką deprivację potrzeb biopsychicznych, a pobyt w warunkach izolacji więziennej traktują jako wydarzenie przeciwstawne do dotychczasowego pojmowania życia. Przebywanie w świecie zamkniętym, za murami więzienia, rodzi konieczność przystosowania warunków panujących w zakładzie⁷⁰. Proces adaptacji skazanych do warunków więziennych występuje również wtedy, gdy warunki odbywania kary pozbawienia wolności ulegają zmianie. W przypadku zakładu w Szczypiornie warunki tam panujące zdecydowanie różniły się od warunków panujących w innych zakładach karnych.

Ponadto okres odprężenia, podczas którego nie stawiano więźniom wymagań oraz nie karano ich za popełnianie przekroczeń, spowodował u skazanych dużą niechęć do przejścia do drugiego okresu eksperymentu, tj. stosowania wzmożonej dyscypliny, konsekwentnego przestrzegania regulaminu oraz surowego karania wykroczeń. Drugi okres eksperymentu trwał od kwietnia do września 1959 r.⁷¹.

Na początku drugiego okresu eksperymentu bardzo poważnie karano więźniów za popełnienie wszelkich wykroczeń, najczęściej były to takie wykroczenia jak np. wagary, picie alkoholu, bójki i kradzieże. W ten sposób masowość wykroczeń została zlikwidowana⁷².

Metody resocjalizacji stosowane w pierwszym i drugim okresie zasadniczo się różniły, z tym że w drugim okresie dodano metodę odpowiedzialności indywidualnej za własne czyny. W opinii opiekunów naukowych eksperymentu, dopiero w drugim okresie przystąpiono do zamierzonych

⁷⁰ D. Kanarek-Lizik, *Adaptacja skazanych do warunków więziennych w Polsce*, Włocławek 2017, s. 7.

⁷¹ B. Nowak, *Eksperyment w Szczypiornie*, op. cit.

⁷² H. Świda, W. Świda, op. cit., s. 185.

oddziaływań resocjalizacyjnych, ponieważ okres pierwszy, tj. okres odprężenia, umożliwił rozpoczęcie tych oddziaływań. Dlatego też w drugim okresie eksperymentu proces resocjalizacji był ukierunkowany na dokonywanie się w skazanych indywidualnych przemian dzięki uczestnictwu w życiu społecznym zakładu.

Z chwilą rozpoczęcia roku szkolnego rozpoczął się trzeci okres eksperymentu i trwał trzy miesiące do momentu ucieczki z zakładu 16 więźniów w dniu 6.12.1959 r. Okres ten miał za zadanie rozbudowę życia samorządowego i przygotowanie skazanych do podejmowania trudnych samodzielnych decyzji. Dlatego też w tym okresie przeprowadzono w zakładzie powszechne i tajne wybory dowódców i sekretarza Rady Starszych. Skazani mieli możliwość prowadzenia samodzielnych narad bez udziału administracji więziennej oraz brali odpowiedzialność za wiele istotnych spraw w zakładzie. Ponadto w tym okresie masowo udzielano skazanym przepustek poza teren zakładu oraz w dalszym ciągu trwała rozbudowa życia społecznego zakładu⁷³.

Eksperyment przerwała ucieczka zorganizowana przez skazanych przebywających w zakładzie zaledwie od kilku miesięcy oraz skazanych, którzy nie zajmowali ważnych pozycji w życiu społecznym w Szczypiornie. W tym miejscu należy dodać, że w okresie trwania eksperymentu cały czas trwał ruch skazanych, a więc zarówno skazani byli przetransportowywani ze Szczypiorna do innych zakładów karnych oraz przyjeżdżali do Szczypiorna nowi skazani. Przy takiej rotacji skazanych niezmiernie trudno było prowadzić oddziaływania resocjalizacyjne, ponieważ skazani w Szczypiornie byli na różnych etapach eksperymentu.

Zdaniem Hanny i Witolda Świdów eksperyment trwał zbyt krótko, by pozwolił na uogólnienia o charakterze naukowym. Dla opracowania takich uogólnień konieczna byłaby dalsza obserwacja życia społecznego w zakładzie oraz analiza zachowań i postaw skazanych po jego opuszczeniu. Jednak eksperyment w ich opinii dowiódł, że po pierwsze istnieją możliwości zmiany postawy życiowej u młodocianych przestępców, nawet w stosunku do przestępców bardzo zdemoralizowanych i traktujących przestępstwo zawodowo, a po drugie, że w procesie resocjalizacji młodocianych przestępców należy stosować inne, dostosowane do ich osobowości metody wychowawcze⁷⁴.

⁷³ Ibidem, s. 273.

⁷⁴ Ibidem, s. 288-289.

Eksperyment naukowy, realizowany pod opieką naukową katedr uniwersyteckich zakończył się w dniu 6.12.1959 r. Dalsze losy Zakładu Karnego Specjalnego dla Młodocianych w Szczypiornie zostały opisane w książce Barbary Jarzębowskiej-Baziak pt. *Praca wychowawcza w zakładzie dla młodocianych (na tle doświadczeń zakładu w Szczypiornie)*⁷⁵. Jednak należy podkreślić, że funkcjonowanie zakładu po 6.12.1959 r. nie było kontynuacją eksperymentu naukowego, bo ten zakończył się z chwilą przerwania eksperymentu przez katedry uniwersyteckie i wycofania się ze współpracy z więziennictwem.

Eksperyment penitencjarny w Szczypiornie zrelacjonowany w książce Hanny i Witolda Świdów pt. *Młodociani przestępcy w więzieniu* spotkał się z bardzo pozytywnym odbiorem w ówczesnym środowisku naukowym. Stanisław Janczewski w recenzji tej książki podkreśla, że zastosowane przez naukowców metody polegające na stworzeniu więźniom odmiennych warunków odbywania kary oraz umożliwieniu organizowania życia zbiorowego doprowadziły w większości przypadków do wytworzenia się w psychice więźniów procesów dodatnich z wychowawczego punktu widzenia i ukształtowania się w ich osobowości nowych postaw⁷⁶. Z kolei możliwość podjęcia nauki lub pracy prowadziła jednocześnie do wyrobienia u więźniów innych zainteresowań, innych nawyków, do zrozumienia przez nich większej sensowności, innego, lepszego życia. W opinii recenzenta eksperyment, mimo krótkiego okresu jego trwania, dał rezultaty wybitnie pozytywne⁷⁷.

Z okresu bezpośrednio po zakończeniu eksperymentu pochodzi też publikacja autorstwa Jana Pietruszki i Stanisława Ziemińskiego zawierająca refleksje i wnioski odnoszące się do eksperymentu w Szczypiornie⁷⁸. Autorzy ci, oceniając braki w realizacji eksperymentu w Szczypiornie, stwierdzają, że jedną z podstawowych przyczyn słabości tego eksperymentu było to, że przeprowadzony był w oderwaniu od podstawowej kadry Służby Więziennej tego zakładu. J. Pietruszka i S. Ziemiński słusznie zauważają, że eksperyment tego rodzaju wymagał bardzo precyzyjnej koordynacji wszystkich działów służb, umiejętnego podporządkowania

⁷⁵ B. Jędrzejowska-Baziak, *Praca wychowawcza w zakładzie karnym dla młodocianych (na tle doświadczeń zakładu w Szczypiornie)*, Warszawa 1972.

⁷⁶ J. Janczewski, *Młodociani przestępcy w więzieniu*, Hanna Świda, Witold Świda, [recenzja], „Palestra” 1961, nr 5/10(46).

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ J. Pietruszka, S. Ziemiński, *Eksperyment – Szczypiorno (Refleksje i wnioski)*, „Przegląd Więziennictwa” 1960, nr 1.

ich celom eksperymentu oraz świadomego i twórczego współdziałania całego personelu zakładu⁷⁹. Jednak naczelnik zakładu Stanisław Broszczak nie wprowadził tej zasady w życie. Zatem kadra zakładu nie posiadała wiedzy nt. eksperymentu i w konsekwencji nie rozumiała też jego istoty oraz nie mogła twórczo pomagać w realizacji eksperymentu.

Ponadto należy też pamiętać, że kadra Służby Więziennej z tamtych lat prezentowała niezwykle niski poziom wykształcenia. Z rozmowy przeprowadzonej przez autorkę z honorowym prezesem Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego Bogdanem Nowakiem, który po zakończeniu eksperymentu pracował w Zakładzie Karnym Specjalnym dla Młodocianych w Szczypiornie, wynika, że organizując zakład, zatrudniono młodą i niedoświadczoną kadrę, a większość funkcjonariuszy posiadała zaledwie wykształcenie podstawowe. Osoby z wykształceniem średnim lub wyższym stanowiły wyjątek. Takim wyjątkiem był Stanisław Broszczak, który ukończył szkołę średnią.

Bogdan Nowak zwraca również uwagę na negatywne nastawienie do eksperymentu penitencjarnego w Szczypiornie ówczesnych funkcjonariuszy Służby Więziennej, z których większość była konserwatystami, dążącymi do utrzymania starego porządku w więziennictwie. Zwolennikiem eksperymentu był Minister Sprawiedliwości prof. S. Walczak, natomiast większość funkcjonariuszy z Centralnego Zarządu Więziennictwa była eksperymentowi przeciwna.

Generalnie więziennictwo w tamtych czasach borykało się z brakami kadrowymi, szczególnie w zakresie kadry specjalistycznej, tj. pedagogów, psychologów, socjologów itp. W opinii autorki więziennictwo powinno szukać odpowiedniej kadry do zakładu w Szczypiornie na terenie całej Polski. Do pracy w Szczypiornie powinni zostać oddelegowani najlepiej wykształceni i najbardziej doświadczeni w pracy resocjalizacyjnej funkcjonariusze SW. Niestety polskie więziennictwo nie dostrzegło lub nie chciało dostrzec ogromnej wagi tego eksperymentu, nie było też przygotowane na stosowanie tak rewolucyjnych metod oddziaływania na skazanych.

Krystyna Baranowicz, autorka współczesnej publikacji poświęconej temu eksperymentowi, dostrzega jeszcze inny problem. Tuż obok zakładu w Szczypiornie funkcjonowała wtedy szkoła kształcąca pracowników Służby Więziennej. Dziwi fakt, że obydwie te placówki nie współpracowały

⁷⁹ Ibidem.

ze sobą, że przyszli funkcjonariusze SW nie odbywali tam zajęć praktycznych⁸⁰.

Na zakończenie analizy pedagogiczno-resocjalizacyjnej eksperymentu penitencjarnego w Szczypiornie autorka stwierdza, że nie tylko polskie więziennictwo nie było gotowe na ten eksperyment, ale również stan ówczesnej wiedzy w zakresie pedagogiki resocjalizacyjnej, która w tamtych latach była dopiero kształtującą się, nową dyscypliną naukową, był niewystarczający. Pierwszy w Polsce podręcznik do pedagogiki resocjalizacyjnej autorstwa Czesława Czapówa i Stanisława Jedlewskiego powstał w 1971 roku⁸¹. Stanisław Jedlewski jako pracownik Katedry Pedagogiki Ogólnej Uniwersytetu Warszawskiego sprawował opiekę konsultacyjno-naukową nad zakładem w Szczypiornie w okresie trwania eksperymentu.

Zakończenie

Przedstawiony eksperyment penitencjarny stanowił niewątpliwie nowe i dość innowacyjne spojrzenie na karę pozbawienia wolności. Niemniej jednak został osadzony w dość skomplikowanej rzeczywistości polityczno-prawnej, dlatego z trudem poddaje się jednoznacznej ocenie. W kontekście poczynionych rozważań można stwierdzić, że eksperyment z jednej strony odpowiadał realiom prawnym XX-lecia międzywojennego, o czym świadczy obowiązywanie w czasie jego realizacji przepisów Kodeksu Karnego z 1932 r. oraz innych aktów prawnych funkcjonujących przed 1939 r., z drugiej jednak strony wystąpiły rozbieżności pomiędzy podstawą prawną a rzeczywistością, w jakiej został przeprowadzony. Mnogość aktów normatywnych oraz brak wykształconego personelu więziennego zaburzała więc ideę procesu resocjalizacji.

Eksperyment penitencjarny w Szczypiornie, jak mało które doświadczenie badawcze, zasługuje na miano przełomowego w odniesieniu do rozwoju nauk społecznych. Można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że był ważnym elementem w kształtowaniu się resocjalizacji jako odrębnej dyscypliny naukowej. W ocenie autorek eksperyment ten stanowi kluczowe i prekursorskie wydarzenie w rozwoju badań nad środowiskiem

⁸⁰ K. Baranowicz, *Pedagogiczne inspiracje resocjalizacji penitencjarnej. Eksperyment wychowawczy w więzieniu w Szczypiornie*, [w:] D. Müller, A. Sobczak (red.), *Rozwój i jego wspieranie w perspektywie rehabilitacji i resocjalizacji*, Łódź 2013.

⁸¹ Cz. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971.

wychowawczym w specyficznej organizacji, za jaką uznać należy więzienie. Wniósł on do systemu penitencjarnego określony zasób doświadczeń uzyskanych również w wyniku niepowodzenia. Dziś po upływie ponad 60 lat od jego przeprowadzenia prawidłowości zachowań opisywane przez prof. Witolda Świdę i jego współpracowników nie straciły na aktualności. Przeciwnie – zachowanie ludzi w określonych, wymuszonych warunkach ich funkcjonowania nie będzie w pełni odpowiadać przyjętym założeniom społecznym i narzuconym rolom. Czy to oznacza, że badania eksperymentalne są z założenia skazane na porażkę? Odpowiedź na to pytanie jest negatywna. Eksperyment jest potrzebny bez względu na efekt, ponieważ służy zrozumieniu i lepszemu poznaniu ludzkich zachowań, a przede wszystkim wyraża społeczny kontekst rozwoju człowieka. Należy bowiem pamiętać, że koncepcje, metody i teorie pedagogiczne mają pomagać nie tylko ludziom z określonymi socjologicznymi problemami, ale również przestępcom, często posiadającym dewiacyjną osobowość.

Bibliografia

- Ajdukiewicz K., *Logika pragmatyczna*, PWN, Warszawa 1975.
- Baranowicz K., *Pedagogiczne inspiracje resocjalizacji penitencjarnej. Eksperyment wychowawczy w więzieniu w Szczypiornie*, [w:] D. Müller, A. Sobczak (red.), *Rozwój i jego wspieranie w perspektywie rehabilitacji i resocjalizacji*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2013.
- Brzeziński J., *Metodologia badań psychologicznych*, PWN, Warszawa 1996.
- Czapów Cz., Jedlewski S., 1971, *Pedagogika resocjalizacyjna*, PWN, Warszawa 1971.
- Czerwiec M., *Więziennoznawstwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, Centralna Biblioteka Więziennictwa, Wydział Kadr i Szkolenia, Warszawa 1958.
- Feibleman J.K., 1972, *Scientific Method*, [w:] *The Hypothetic-Experimental Laboratory Procedure of the Physical Sciences*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Górny J., *Penitencjarystyka. Główne problemy wykonania kary pozbawienia wolności w rozwoju historycznym*, Warszawa 1981.
- Grodziński O., *Recydywa penitencjarna. Analiza dogmatyczno-historyczna regulacji prawnych w latach 1918-1969*, [w:] *Nowa kodyfikacja prawa karnego*. Tom XX VI AUWr No 323, Wydawnictwo UW, Wrocław 2010.
- Janczewski S., „*Młodociani przestępcy w więzieniu*”, Hanna Świda, Witold Świda, [recenzja], „*Palestra*” 1961, nr 5/10(46).
- Jarzębowska-Baziak B., *Praca wychowawcza w zakładzie karnym dla młodocianych (na tle doświadczeń zakładu w Szczypiornie)*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1972.
- Kanarek-Lizik D., *Adaptacja skazanych do warunków więziennych w Polsce*, POZKAL, Włocławek 2017.
- Karl Z., *Krótki zarys struktury organizacyjnej więziennictwa polskiego w latach 1944-1956*, „*Przegląd Więziennictwa Polskiego*” 1962, nr 2, cz. II.
- Nagel E., *Struktura nauki*, PWN, Warszawa 1970.
- Nowak B., *Eksperyment w Szczypiornie* [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak (red.), *Więziennictwo nowe wyzwania*. II Polski Kongres Penitencjarny, Zakład Wydawniczo-Produkcyjny „*FOLIAŁ*”, Warszawa-Poznań-Kalisz 2001.
- Nowak B., *Więzienny Eksperyment*, [w:] „*Forum Penitencjarne*” 2012, nr 3, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Ministerstwo Sprawiedliwości. Pietruszka J., Ziemiński S., *Eksperyment – Szczypiorno (refleksje i wnioski)*, „*Przegląd Więziennictwa*” 1960, nr 1.
- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie „*Żak*”, Warszawa 2001.
- Popławski H., *Prawo penitencjarne*, PWN, Gdańsk 1984.

- Porowski M., *Administracja penitencyjna – zasady organizacji i kierowania*, [w:] *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencyjne*, t. IX, 1979.
- Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Wydawnictwo Gebethner i Wolff, 1933.
- Siewierski M., *O właściwe zasady odpowiedzialności nieletnich*, PiP, 1948, nr 2.
- Sulek A., *Eksperyment w badaniach społecznych*, PWN, Warszawa 1979.
- Szymanowski T., *Młodociani w polskim prawie karnymi penitencyjnym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1967.
- Szymanowski T., *Prawne podstawy funkcjonowania więziennictwa w Polsce i ich wpływ na wykonywanie kary pozbawienia wolności*, [w:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62-63.
- Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencyjna*, PWN, Warszawa 1978.
- Świda H., Świda W., *Młodociani przestępcy w więzieniu*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1961.
- Świda-Ziemia H., *Eksperyment penitencyjny w Szczypiornie*, [w:] A. Marek (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990.
- Walczak S., *Prawo penitencyjne. Zarys systemu*, PWN, Warszawa 1972.
- Warylewski J., *Kara. Podstawy filozoficzne i historyczne*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2007.
- Wierzbicki P., *Nowe zasady segregacji* [w:] „Przegląd Więziennictwa” 1959, nr 4.
- Zaczyński W., *Praca badawcza nauczyciela*, WSiP, Warszawa 1997.
- Ziemiński S., *Klasyfikacja skazanych*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1973.

Akty prawne:

- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r. (Dz. U. 1952, Nr 33, poz. 232).
- Ustawa o organizacji więziennictwa z 26 lipca 1939 r. (Dz. U. 1939, Nr 68, poz. 451).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o amnestii (Dz. U. 1956, Nr 11, poz. 57).
- Ustawa z dnia 10 grudnia 1959 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. 1959 r, Nr 69, poz. 436).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks Karny (Dz. U. 1969, Nr 13, poz. 94 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz. U. 1928, Nr 29, poz. 271).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1928, Nr 33, poz. 313 z późn. zm..)

- Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego (Dz. U. 1931, Nr 71, poz. 577).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny, (Dz. U. Nr 32, poz. 571 z późn. zm.).
- Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego (Dz. U. 1931, Nr 71, poz. 577).
- Okólnik nr 1 Kierownika Resortu Bezpieczeństwa Publicznego w sprawie powołania Straży Więziennej z dnia 4 października 1944 r., niepublikowany.
- Dekret o Służbie Więziennej z dnia 20 lipca 1954 r. (Dz. U. 1954, Nr 34, poz. 144).
- Regulamin dla Specjalnego Zakładu Karnego w Szczypiornie, stanowiący załącznik do Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości nr 69 z dnia 1 lipca 1959 r.
- Zarządzenie z dnia 21 października 1955 r. Nr 205/55 Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie regulaminu więziennego, niepublikowane.
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości nr 2, poz. 12.
- Instrukcja w sprawie regulaminu więziennego z dnia 11 czerwca 1945r., niepublikowana.